

V. KLJUČEVSKIJ 20)

RUSKÉ DĚJINY

—
DÍL I

—
Přeložil

Stanislav Minařík

1927

Stanislav Minařík v Praze

RUSKÉ DĚJINY

119736

MZK-UK Brno

2613936851

HLAVA PRVNÍ.

Vědecký úkol studia dějin jednotlivých zemí. — Historický proces. — Dějiny kultury nebo civilisace. — Historická sociologie. — Dvě hlediska v historickém studiu — kulturně historické a sociologické. — Metodologická vhodnost a didaktická účelnost druhého z nich ve studiu dějin zemí. — Schéma sociálně historického procesu. — Význam místních a dobových spojitostí společenských základů v historickém studiu. — Metodologická vhodnost studia ruských dějin s tohoto hlediska.

Poslouchali jste už několik běhů o všeobecných dějinách, seznámili jste se s úkoly a způsoby universitního studia této vědy. Zahajuje běh ruských dějin, předešlu ještě několik nejvšeobecnějších základních úvah, jejichž cílem bude spojení pozorování vámi učiněná a dojmy, jež si odnášíte z všeobecných dějin, s úkolem a způsoby zvláštního studia ruských dějin.

Pochopitelný je praktický zájem, který nás ponouká studovati ruské dějiny zvláště, a oddělití je ze spojitosti všeobecných dějin: vždyť to jsou dějiny naší vlasti. Ale tento výchovný, t. j. praktický zájem, nevylučuje vědecký, naopak, musí mu jen dodávati didaktičtější síly. Zahajující tedy zvláštní běh ruských dějin, můžeme si dáti takovou všeobecnou otázku: jaký vědecký cíl může mítí speciální studium dějin kterékoliv země, kteréhokoliv národa? Tento cíl musí býti odvozen z všeobecných úkolů historického badání, t. j. z úkolů badání o všeobecných dějinách lidstva.

Ve vědeckém jazyku užívá se slova *dějiny* v dvojím smyslu: 1. jako hnutí v době, proces, a 2. jako poznání procesu. Proto všechno, co se koná v době, má své dějiny. Obsahem dějin jako oddělené vědy, speciálního odvětví vědeckého

poznání, je *historický proces*, t. j. průběh, podmínky a úspěchy společného života lidského nebo lidský život ve svém rozvoji a výsledcích. Každodenní život lidský je právě takový fakt světového bytí jako život přírody nás obklopující, a vědecké poznání tohoto faktu je právě taková neodbytná potřeba lidského rozumu, jako studium této přírody. Lidský každodenní život se projevuje v rozmanitých lidských svazcích, které mohou být nazvány historickými těly a které vznikají, rostou a rozmnožují se, procházejí se navzájem a konečně se rozpadávají, — slovem, rodí se, žijí a umírají jako organická těla přírody. Vznik, růst a směna těchto svazků se všemi podmínkami a důsledky jejich života je právě to, co nazýváme *historickým procesem*.

Historický proces se projevuje v zjevech lidského života, o nichž zprávy se zachovaly v historických památkách nebo pramenech. Tyto zjevy jsou nepřehledně rozmanité, týkají se mezinárodních vztahů, vnějšího i vnitřního života jednotlivých národů, činnosti jednotlivých osob prostřed toho neb onoho národa. Všechny tyto zjevy se skládají ve veliký životní zápas, který vedlo a vede lidstvo, směřujíc k cílům, jež si samo určilo. Od tohoto zápasu, který neustále mění své způsoby a povahu, odděluje se však něco pevnějšího a vytrvalejšího: je to určitý životní pořádek, řád lidských styků, zájmů, pojmů, citů, mravů. Utvořeného pořádku se lidé přidržují, dokud nepřetržitý pohyb historického dramatu jej nenahradí jiným. Ve všech těchto proměnách historika zajímají dva základní předměty, které se snaží rozeznatí v rozvlněném potoku historického života, jak se odráží v pra-

menech. Nakupení zkušeností, vědomostí, potřeb, zvyků, životních pohodlí, která jednak zlepšují soukromý, osobní život jednotlivého člověka, jednak ustanovují a zdokonalují společenské styky mezi lidmi, slovem utvoření člověka a lidského každodenního života — takový je jeden předmět historického badání. Stupeň tohoto vytvoření, dosažený tím neb oním národem, nazývají obyčejně jeho *kulturou* nebo *civilisací*; příznaky, podle nichž historické badání určuje tento stupeň, tvoří obsah zvláštního odvětví historického vědění, *dějiny kultury* nebo *civilisace*. Druhým předmětem historického pozorování je příroda a působení historických sil, budujících lidské společnosti, vlastnost oněch různotvárných nití, materiálních i duchovních, s pomocí kterých náhodné lidské jednotky různých povah, s pomíjející jsoucností se skládají v souladné a pevné společnosti, žijící celé věky. Historické studium budování společnosti, organizace lidských svazků, rozvoje a činnosti jejich jednotlivých orgánů, — slovem studium vlastností a působení sil, budujících a řídících lidský každodenní život, je úkolem zvláštního odvětví historického vědění, vědy o společnosti, kterou také možno oddělití z povšechného historického badání názvem *historická sociologie*. Podstatně se liší od dějin civilisace tím, že obsah této tvoří výsledky historického procesu, kdežto v první jsou pozorování podrobeny síly a prostředky jeho pohybu, abych tak řekl, jeho kinetika. Pro různost předmětů nejsou stejny ani způsoby badání.

Jaký je poměr všeobecných i zemských dějin k těmto předmětům poznání?

Oba uvedené předměty historického badání

snáze se rozeznávají v odtažitě klasifikaci věd než v samém procesu badání. Ve skutečnosti jak ve všeobecných dějinách, tak v dějinách jednotlivých zemí bývají pozorovány zároveň i úspěchy každodenního života i budování společnosti, přitom tak, že podle samých úspěchů každodenního života studují přírodu a působení sil ji budujících, a naopak — daným řádem společností měří úspěchy každodenního života. Je však možno poznamenati, že v dějinách všeobecných a v dějinách jednotlivých zemí oba předměty nejsou v rovnováze, a v jednom badání převládá jeden předmět, v druhém — druhý. Porovnejme, jaký stupeň prostoru a jaký materiál nachází pro své badání kulturní historik v mezích dějin všeobecných a v mezích dějin jednotlivých zemí, a potom zúčtujeme právě tak vzhledem k historikovi, který si dal otázky sociologické povahy.

Úspěchy lidského soužití, vymoženosti kultury nebo civilisace, kterých užívají větší nebo menší měrou jednotliví národové, nejsou jen plody jejich činnosti, ale jsou stvořeny společným nebo přeneseným úsilím všech kulturních národů, a průběh jejich nakupení nemůže být zobrazen v těsném rámci nějakých místních dějin, které mohou ukázati jen spojitost místní civilisace s všelidskou, účast jednotlivého národa ve všeobecné kulturní práci lidstva, nebo aspoň v ovoci této práce. Znáte už průběh této práce, všeobecný obraz úspěchů lidského soužití: vystřídali se národové i pokolení, přemístily se scény historického života, změnily se pořádky soužití, ale nit historického rozvoje se nepřerušovala, národové a pokolení články se spojovali v nepřetržitý řetěz, civilisace se řadily za sebou

jako národové a pokolení, rodíce se jedna z druhé a zrozující třetí, pohnáhlu se hromadila určitá kulturní zásoba, a to, co se odložilo a zachovalo z této zásoby mnoha věků — to dospělo k nám a vešlo v složení naší jsoucnosti, a skrze nás přejde k oněm, kteří nás vystřídají. Tento složitý proces je hlavním předmětem badání ve všeobecných dějinách: pragmaticky, v chronologickém pořádku a důsledné spojitosti příčin a následků, zobrazují život národů, kteří společným nebo přejatým úsilím dosáhli nějakých úspěchů v rozvoji soužití. Všeobecné dějiny, zkoumajíce zjevy v měřítku velmi velikém, soustřeďují se hlavně na kulturních vymoženostech, kterých se podařilo dosáhnouti tomu neb onomu národu. Naopak, když se odděleně badá o dějinách jednotlivého národa, obzor badáčiho je tísněn samým předmětem badání. Zde nepodléhá pozorování ani vzájemné působení národů, ani jejich poměrný kulturní význam, ani jejich historická posloupnost: postupně zde vystřídání národové zkoumání jsou ne jako po sobě následující okamžiky civilisace, ne jako fáze lidského rozvoje, ale jsou zkoumání sami v sobě, jako jednotlivé etnografické osoby, v nichž opakující se měnily se určité procesy soužití, ty neb ony spojitosti podmínek lidského života. Pohnáhle úspěchy soužití ve spojitosti příčin a následků pozorovány jsou na obmezeném poli, v určitých zeměpisných a chronologických mezích. Mysl se soustřeďuje na jiných stranách života, prohlubuje se v samo budování lidské společnosti, v to, co působí tento příčinný svaz zjevů, t. j. v samy vlastnosti a působení historických sil, budujících společné žití. Badání o dějinách jednotlivých zemí skýtá

také nejhojnější materiál pro historickou sociologii.

Rozdíl je tedy v hlediscích a jejich poměrné vhodnosti. Tato hlediska se vůbec navzájem nevylučují, naopak, doplňují se navzájem. Nejen všeobecné dějiny a dějiny jednotlivých zemí, ale i jednotlivá historická fakta mohou být probádána s té neb oné strany podle náhledu badatelů. V *Starém právě* Mainově a v *Antické městské obci* Fustel de Coulangea je předmět stejný — rodový svaz; ale u tohoto je tento svaz zkoumán jako okamžik antické civilisace nebo jako základ řecko-římské společnosti, kdežto u onoho jako vzrůst lidstva, jako základní živel lidského soužití. Ovšem, pro všestranné poznání předmětu je žádoucí spojení obou hledisek v historickém badání. Ale řada úvah vybízí historika, aby při badání o dějinách jednotlivých národů byl především sociologem.

Všeobecné dějiny byly tvořeny, aspoň dosud, ne společným životem všeho lidstva, které žilo v určité době, ani jednotvárným vzájemným působením všech sil a podmínek lidského života, ale jednotlivými národy nebo skupinami nemnohých národů, které se po sobě střídaly při různotvárném místním i dobovém výběru sil, nikdy se již neopakujícím. Toto nepřetržité střídání národů na historické scéně, tento věčně se měnící výběr historických sil a podmínek může se jevití hrou náhodností, která zbavuje historický život veškeré plánovitosti a zákonnosti. K čemu se může hodit studium historických spojitostí a položení, kdysi a pro něco utvořených v té neb oné zemi, nikde již neopakovaných a netušených? Rádi bychom podle těchto spojitostí a

položení věděli, jak se projevovala vnitřní povaha člověka ve styku s lidmi i v zápase s přírodou ho obklopující; rádi bychom viděli, jak ve zjevech, tvořících obsah historického procesu, vyvíjelo lidstvo své skryté síly — slovem, sledující nepřehledný řetěz zmizevších pokolení, rádi bychom splnili příkaz starého orakula — poznati sebe sama, své vnitřní vlastnosti a síly, abychom podle nich zařídili svůj pozemský život. Ale podle podmínek svého pozemského bytí lidská povaha jak v jednotlivých osobách, tak v celých národech, se neodhaluje všechna najednou, v celku, ale částečně a přerývaně, podrobujíc se okolnostem místa a dob. Podle těchto podmínek jednotliví národové, kteří se nejvíce zúčastnili historického procesu, obzvláště silně projevovali tu neb onu sílu lidské povahy. Řekové, roztržštěni na množství slabých městských republik, s nepřekonanou silou a vyrovnaností rozvíli v sobě uměleckou tvorbu a filosofické myšlení, kdežto Římané, kteří založili nebývalou vojenskou říši ze světa jimi dobytého, dali mu podivuhodné občanské právo. V tom, co učinili oba tyto národové, shledávají jejich historické povolání. Ale zda bylo v jejich sudbě něco osudného? Byla Řecku údělem předurčena idea krásy a pravdy, kdežto Itálii cit pravdy? Dějiny na to odpovídají záporně. Staří Římané byli průměrní umělci-napodobovatelé. Ale jejich potomci, kteří se smísili s barbary pokřivšími je, vzkřísili později staré řecké umění a učinili z Itálie vzornou uměleckou dílnu pro celou Evropu, kdežto příbuzní těchto barbarů, kteří zůstali v germánských lesích, po věcích obzvláště horlivě přijali římské právo. Naproti tomu Řecko s dědicem padlého Říma Byzantií,

také osvěženo přílivem barbarů, po Justinianově kodexu a Sofijském chrámu, nezanechalo památných vzorů ani v umění, ani v právnictví. Užijme příkladu z novější doby. Na konci XVIII. a na počátku XIX. století nebylo v Evropě národa mírnějšího, idyličtějšího a filosofofičtějšího a nejvíce opovrhovaného sousedy než Němci. A neuplynulo ani sto let po vyjití Werthera a jen po jednom pokolení po Jeně tento národ div nedobyl celé válečnické Francie, prohlásil právo síly jako zásadu mezinárodních styků, a způsobil, že všichni národové kontinentální Evropy se ozbrojili.

To znamená, že tajemství historického procesu není vlastně v zemích a v národech, v jejich vnitřních, stálých, jednou navždy daných zvláštěnostech, ale v oněch různotvárných a proměnlivých šťastných nebo nezdařených spojitostech vnějších i vnitřních podmínek rozvoje, jaké se utvářejí v určitých zemích pro ten nebo onen národ v době delší nebo kratší. Tyto spojitosti jsou základním předmětem historické sociologie. Třebaže jsou vstřípeny místním charakterem a mimo určité místo jich nelze opakovat, přece jich to nezbavuje vědeckého zájmu. Skrze společnosti, které se dostaly pod jejich vliv, projevovaly ty nebo ony vlastnosti lidstva, odhalovaly jeho povahu s různých stran. Všechny historicky se vytvořivší společnosti jsou různé místní spojitosti rozmanitých podmínek rozvoje. Čím více tedy budeme studovatí takové spojitosti, tím úplněji poznáme vlastnosti a působení těchto podmínek, každé odděleně nebo v daném nejsvráznějším výboru. Tak touto cestou se možná podaří vysvětliti, jako *všeobecné* pravidlo, *kdy* na příklad kapitál ubíjí svobodu

práce, nezesiluje její produktivnost, a *kdy* pomáhá práci státi se produktivnější, aniž ji potlačuje. Studující dějiny jednotlivých zemí, poznáváme složení lidského soužití a povahu jeho základních prvků. Z vědy o tom, jak bylo budováno lidské soužití, může se časem — a to bude triumfem historické vědy — vypracovati i její všeobecná sociologická část, — věda o *všeobecných* zákonech budování lidských společností, jichž lze užiti nezávisle na pomíjejících místních podmínkách.

Když jsme určili, v jakém vzájemném poměru mají býti při studiu dějin jednotlivých zemí hlediska kulturně historická a sociologická, přejdeme nyní k bližšímu zkoumání otázky o podmínkách rozvoje lidských společností, o těch neb oněch spojitostech těchto podmínek.

Historický proces, jak jsme jej určili, skládá se ze společné práce několika sil, stmelující jednotlivé osoby v společenské svazy. V oblasti zkušeného nebo pozorovacího poznání, ne však uvažujícího, bohoslovského vědění, rozeznáváme dvě základní prasyly, které budují společný život lidí a hýbají jím: to je lidský duch a vnější nebo tak řečená fyzická příroda. Ale dějinami nepozoruje činnost odtazitého lidského ducha: to je oblast metafysiky. Rovněž nezkoumá ani jednotlivého člověka, stojícího mimo společnost: člověk sám o sobě není předmětem historického badání; předmětem tohoto badání je společný život lidí. Historickému pozorování jsou dostupny konkrétní druhy nebo formy, které přijímá lidský duch v společném životě lidí: je to individuální *lidská osobnost* a *lidská společnost*. Mním *společnost* jako historickou sílu, ne ve smyslu nějakého speciálního lidského sva-

zu, ale prostě jako fakt, že lidé žijí společně a v tomto společném životě se projevuje vzájemný vliv. Tento vzájemný vliv společně žijících lidí vytváří také v budování soužití zvláštní živel, mající zvláštní vlastnosti, svou povahu, svou sféru činnosti. Společnost se skládá z osob; ale osoby, tvořící společnost, každá sama o sobě, naprosto nejsou tím, čím jsou všechny společně, ve stavu společnosti: zde horlivě projevují jedny vlastnosti a skrývají druhé, rozvíjejí snahy, které nemají místa v osamělém životě, složením osobních sil vykonávají činy, jichž by žádný spolupracovník odděleně nemohl vykonat. Je známo, jaký vážný úkol má v lidských vztazích příklad, napodobování, závist, soupeření, ale vždyť tato mohutná pera společného žití vyvolávána jsou k činnosti jen, setkáváme-li se s bližními, t. j. vnucuje nám je společnost. Právě tak ani vnější příroda nikde a nikdy nepůsobí na všechno lidstvo stejně, všim celkem svých prostředků a vlivů. Její působení je podrobno rozmanitým geografickým změnám: různým částem lidstva podle jeho umístění na zemské kouli poskytuje nesteré množství světla, tepla, vody, miasmů, nemocí, — darů i běd, a na této nerovnoměrnosti závisí místní zvláštnosti lidí. Nemluvíme o známých antropologických rasách, bílé, temné žluté, hnědé a j., jejichž původ za žádných okolností nelze vysvětliti jen místními fysickými vlivy; míním ony hlavně životní podmínky a duchovní zvláštnosti, které se utvářejí v lidských massách pod zřejmým vlivem přírody je obklopující a jejichž celek tvoří to, čemu říkáme *národní temperament*. Tak i vnější příroda je pozorována v historickém životě jako *příroda země*, kde žije určitá lidská

společnost, a je pozorována jako síla, pokud má vliv na bytí a duchovní složení lidí.

A tak lidská *osobnost*, lidská *společnost* a *příroda země* — to jsou ony tři základní síly, které budují lidské soužití. Každá z těchto sil vnáší do stavu soužití svou zásobu prvků nebo svazů, v nichž se projevuje její činnost a jimiž se spojují a drží lidské svazky. Prvky soužití — to jsou buď vlastnosti a potřeby naší přírody, fysické i duchovní, nebo snahy i cíle, které se rodí z těchto vlastností a potřeb za účasti vnější přírody a druhých lidí, t. j. společnosti, nebo konečně vztahy, které vznikají mezi lidmi z jejich cílů a snah. Podle toho neb onoho původu mohou jedny z těchto prvků bytí nazvány prostými nebo původními, druhé odvozenými, druhotnými. Podle základních vlastností a potřeb lidských možno tyto prvky rozdělit na *fysilogické* — pohlaví, věk, krevní příbuzenstvo, *hospodářské* — práce, kapitál, úvěr, *právnícké* a *politické* — vláda, zákon, právo, povinnosti, *duchovní* — náboženství, věda, umění, mravní cit.

Soužití se skládá ze svých prvků a je podporováno dvěma prostředky, *stykem* a *poslušností*. Aby byl možný styk mezi lidmi, je nutno něco společného mezi nimi. Toto společné je možné za dvou podmínek: aby si lidé navzájem rozuměli a aby se navzájem potřebovali, cítili potřebu jeden druhého. Tyto podmínky jsou tvořeny dvěma společnými schopnostmi: *rozumem*, působícím podle stejných zákonů myšlení a silou všeobecné potřeby poznání, a *vůli*, vzbuzující činnost pro ukojení potřeby. Tak se vytváří vzájemné působení lidí, možnost přijímatí a sdělovatí působení. Takovou výměnou působení

jednotlivé osoby, mající rozum i vůli, stávají se schopnými vésti společné věci, ztmelovatí se v společnosti. Bez společných pojmů a cílů, bez citů sdílených všemi nebo většinou nemohou vytvořit pevnou společnost; čím více takových svazků vzniká a čím více se jim dostává moci nad vůlí lidí jimi spojovaných, tím je společnost pevnější. Tyto svazky, ustavující se a sílice dobou, proměňují se v mravy a obyčeje. Tyto podmínky působí, že styk je možný nejen mezi jednotlivými osobami, ale i mezi celými za sebou následujícími pokoleními; a to jest *historická poslušnost*. Záleží v tom, že majetek jednoho pokolení, materiální i duchovní, se odevzdává druhému. Pomůckami tohoto odevzdání jsou *dědění* a *výchova*. Doba upevňuje osvojované dědictví novým mravním svazkem, *historickým podáním*, které, působíc z pokolení na pokolení, přetvořuje po otcích a dědech děděné odkazy a blaha v dědičné vlastnosti a náklonnosti potomků. Tak se z jednotlivých osob tvoří stále svazky, které přežívají osobní jsoucnosti a tvoří více méně složitě *historické typy*. Dědičným svazkem pokolení vytvořil se řetěz svazků, složitějších a složitějších proto, že do dalších svazků postupně vcházely nové prvky druhotného tvoření, vznikající ze vzájemného působení prvotních. Na fyziologických základech krevního svazku budována byla původní *rodina*. Rodiny, pocházející z jednoho kořene, vytvořily *rod*, druhý krevní svazek, v jehož složení vcházely už náboženské a právníky prvky, uctívání rodového ráčelníka, autorita stařešiny, společné jmění, vzájemná sebeobrana (rodová msta). Rod vzrůstal množním v *kmen*, jehož genetická spojitost se vyjadřovala v jednotě jazyka, ve spo-

lečných zvyčích a podáních, a z kmene nebo z kmenů dělením, spojováním a asimilací se tvořil *národ*, když se k spojitostem etnografickým připojovaly mravní, uvědomění duchovní jednoty, vychované společným životem a společnou činností, společností historických osudů a zájmů. Konečně se *národ* stává *státem*, když cit národní jednoty dostává výraz ve svazcích politických, v jednotě svrchované moci a zákona. Ve státě se stává národ nejen politickou, ale i historickou osobností s více nebo méně jasně vyjádřeným národnostním charakterem a s vědomím svého světového významu.

Takové jsou základní formy soužití, představující postupné okamžiky jeho růstu. Proces, který začal krevním svazkem těsně rodiny, vyvrcholen byl složitým svazkem státním. Přitom každý předcházející svazek vcházal v složení následujícího, který se z něho vyvinul. Na nejvyšším stupni, ve státě, se všechny tyto svazky sloučily; rodina se zbytky rodového svazku se postavila do řady soukromých svazků jako základní buňka společenské organizace; kmenové a národové buď ustrnuli na základě třídního dělení, nebo zůstávali prostými etnografickými skupinami s mravními svazy a společnými historickými vzpomínkami, ale bez právního významu, jak to bývalo v různoplemenných, mnohonárodních státech. Ale společenské složení státu, skládající se ze svazků krevního příbuzenstva, podrobena bylo opačnému procesu vnitřního rozčlenění podle různých soukromých zájmů, materiálních i duchovních. Tak vznikaly rozmanité soukromé svazky, které vcházely v složení občanské společnosti.

Připomněl jsem vám toto známé všeobecné

schéma sociálně-historického procesu proto, abych na něm ukázal, jaké zjevy jsou pozorovány v tomto procesu při jeho místním studiu. Nekonečná různotvárnost svazků, z nichž se skládá lidská společnost, má původ v tom, že základní prvky soužití na různých místech a v různých dobách se nejeví v stejném výběru, vyskytují se v různých spojitostech, a rozmanitost těchto spojitostí tvořena je zase nejen množstvím a výběrem součástí, větší nebo menší složitostí lidských svazků, ale také různým vzájemným stykem jedněch a těchž prvků, na příklad převládáním jednoho z nich nad druhými. V této rozmanitosti, jejíž základní příčina je v nekonečných změnách vzájemného působení historických sil, nejdůležitější je to, že prvky soužití v různých spojitostech a položeních projevují nestejně vlastnosti a působení, obracejí se před pozorovatelem různými stranami své povahy. Tak se stává, že dokonce v stejných svazcích jedny a tytéž prvky stojí a působí nestejně. Zdá se, co by mohlo býti v lidském soužití prostšího a jednotvárnějšího než rodina? Ale jaký je rozdíl mezi rodinou křesťanskou a pohanskou, nebo mezi rodinou starou, do níž náležela i čeleď jako příbuzní a v níž všichni domácí lidé otrocky mlčeli před pánem domu, a rodinou novou, založenou výhradně na krevním příbuzenství a v níž je položení všech členů zabezpečeno nejen právními, ale ještě více mravními ustanoveními, kde moc rodičů se jeví ne tak souhrnem práv nad domácími lidmi, jakou souhrnem povinností a starostí o děti. Přítomnost prvků, nepozorovaných v složení původní pohanské rodiny, změnila povahu svazku. Jedny a tytéž prvky, řekl jsem, působí nestejně

v různých spojitostech. Pozorujeme-li, že v jedné a téže zemi v různých dobách kapitál tu podmaňoval práci, tu pomáhal rozvoji jeho svobodné činnosti, zvětšuje její produktivnost, tu sloužil jako zdroj úcty, vážnosti k bohatství, tu rozněcoval nenávisť nebo opovržení se strany chudých, jsme v právu usouditi, že sociální stav a mravní nálada společnosti v oné zemi byly podrobeny hlubokým přelomům. Nebo si povšimněte, jak se mění základ kooperace v rodině, v družstvu, v akciové společnosti, ve společnostech s ručením omezeným. Podívejte se také, jak se proměňuje obraz působení státní moci stavem společnosti v různých obdobích státního života: působí tu nezávisle na společnosti, tu v živé pospolitosti s ní, tu upevňuje existující nerovnosti a dokonce tvoří nové, tu srovnává třídy a podporuje rovnováhu mezi společenskými silami. Dokonce jedny a tytéž osoby, tvořící svazky povahou různé, pro různost zájmů je řídicích, působí různě v obchodní písárně, a jako členové vědeckého, uměleckého nebo dobročinného spolku. Ještě příklad. Práce je mravní povinnost a základ mravního pořádku. Ale práce bývají rozdílné. Je známo, že práce nucená, nevolnická, nemá naprosto takový vliv na hospodářské a mravní bytí národa jako práce volná: ubíjí energii, oslabuje podnikavost, rozvrací mravy a dokonce kazí rasu fysicky. V posledních desetiletích před osvobozením sedláků počal u nás mizeti přirozený růst nevolnického obyvatelstva, t. j. počala vymírati celá polovice selského Ruska, takže zrušení nevolnického práva přestávalo býti otázkou jen spravedlnosti nebo lidumilnosti, ale stávalo se věcí živelné nutnosti. Poslední příklad. Je známo, že v pů-

vodním krevním svazku osobnost mizela pod tlakem staršího a její osvobození zpod tohoto tlaku je třeba pokládati za značný úspěch v průběhu civilisace, nevyhnutelný proto, aby se společnost mohla zaříditi na základech rovnoprávnosti a osobní svobody. Ale dříve než zvíťazily tyto zásady, svoboda osamělého člověka sobě samému ponechaného podporovala místy úspěchy otroctví, vedla k rozvoji osobní poroby, někdy těžší proti útisku starých rodových styků. To znamená, že osobní svoboda za určitého utváření soužití může vésti k potlačení osobnosti, a když čteme stať Uloženijsa cara Alekseje Michajloviče, která vyhrožuje knutou a vyhnáním do Leny svobodnému člověku, který vstoupil v osobní závislost na druhém, nevíme, co činiti, máme-li sympatisovati s rovnostní myšlenkou zákona, nebo se rmoutiti nad krutým prostředkem, kterým jedno z nejcennějších práv lidských proměnil v těžkou státní povinnost.

Z uvedených příkladů vidíme, že složením společnosti v různých spojitostech se určuje *nestejný poměr mezi tvořícími prvky*, a změnou vzájemného poměru i *samy prvky projevují rozličné vlastnosti a působí nestejně*.

Vědouce, s jakými otázkami se musíme obracet k historickým zjevům, co v nich hledati, můžeme určití také vědecký význam dějin určitého národa v poměru k všeobecnému historickému studiu lidstva. Tento význam může býti dvojitý: je jednak určován energií rozvoje národa a ve spojitosti s tím stupněm jeho vlivu na druhé národy, a skrze ně na všeobecné kulturní hnutí lidstva; jednak jednotlivé dějiny určitého národa mohou býti důležité svérázností svých zjevů nezávisle na jejich kulturním významu,

kdy se naskytuje badajícímu možnost pozorovati takové procesy, které obzvláště zřejmě odhalují mechaniku historického života, v nichž se historické síly objevují v podmínkách působení, zřídka se opakujících nebo již nikde nepozorovaných, třebaže by tyto procesy neprojevily významný vliv na všeobecné historické hnutí. Po této stránce je vědecký zájem historie toho neb onoho národa určen množstvím svérázných místních spojitostí a křísených jimi vlastností těch neb oněch prvků soužití. V tomto směru dějiny země, které by skýtaly opakování zjevů a procesů, jež se udály už v jiných zemích, je-li jen v dějinách možný podobný případ, poskytl by pozorovateli skrovně vědeckého zájmu.

Dějiny Ruska představují některé metodologické vhodnosti pro oddělené historické badání. Tyto vhodnosti záleží 1. v poměrně *prostotě* vládnoucích v nich procesů, která napomáhá dosti jasně rozeznati práci historických sil, působení a význam různých prvků, vstupujících v poměrně jednoduché složení našeho soužití; 2. v *svéráznosti* spojitosti podmínek národního života, působících v našich dějinách. Poměrná prostota složení našeho historického života nevadila svéráznosti jeho budování. V ní pozorujeme působení týchž historických sil a prvků soužití, jako i v jiných evropských společnostech: ale u nás tyto síly působí s nestejnou napjatostí, tyto prvky se objevují v jiném výběru, nabývají jiných rozměrů, projevují vlastnosti, nepozorované v druhých zemích. Díky tomu všemu nabývá společnost svérázného složení a povahy, národní život si osvojuje zvláštní tempo pohybu, dostává se v neobyčejná položení a kombinace podmínek. Uvedu několik příkladů.

V každé zemi systém řek určoval směr obchodu, vlastností půdy byl podmíněn charakter průmyslu. V prvních věcích našich dějin, kdy se hlavní massa ruského obyvatelstva soustřeďovala v černozemní oblasti středního Dněpru s jeho oboustrannými přítoky, nejdůležitější řeky jižního Ruska řídily ruský obchod k černomořským, azovským a volžsko-kaspickým trhům, kde byla hlavně poptávka po medu, vosku, kožišinách, lesních produktech a menší měrou po obilí. To učinilo vnější obchod vládnoucí silou v národním hospodářství ruských Slovanů a vzbudilo zesílený rozvoj lesních živností, lovení zvěře a včelaření. Potom však pod tlakem, jdoucím z týchž stepí, po nichž vedly cesty ruského obchodu, hlavní massa ruského obyvatelstva se přesunula v oblast horní Volhy, na alaunskou písčnato-hlinitou půdu. Vzdálení od přímořských trhů oslabilo vnější odbyť a přerušilo lesní průmysl, a to přivedlo k tomu, že zemědělství se stalo základem národního hospodářství. A tu se stalo, že Rus na otevřeném dněperském pruhu černé země usilovně vykořisťovala lesní bohatství a obchodovala, kdežto v lesnatém pruhu písčnato-hlinité půdy na horní Volze úsilovně počala vypalovati lesy a oratí. Vnější mezinárodní styky, mající vliv na rozmístění obyvatelstva v zemi, splétaly se s jejími vnitřními zeměpisnými zvláštnostmi v takový zamoťaný uzel, že národní práce, podrobujíc se jedněm podmínkám, dostávala směr, který neodpovídal druhým. V národně hospodářském bytí, které se tak svérázně utváří, je přirozeno očekávat zjevy, které se nehodí pod obvyklé normy. R. 1699 Petr Veliký předepsal ruským obchodníkům, aby obchodovali, jako obchodují

v jiných státech, ve společnostech, skládající své kapitály. Pro nezvyk a nedostatek důvěry šla věc ztuhla. Zatím staré Rusko si vypracovalo svou formu obchodní společnosti, v níž se spojovaly ne kapitály, ale osoby na základě příbuznosti a nerozdílnosti jmění. Za řízení a odpovědnosti staršího neoddělení příbuzní vedli obchod ne jako druhové podílníci, ale jako podřízení agenti pánovi. Byl to *obchodní dům*, skládající se z obchodníka-pána s jeho „kupeckými bratry“, „kupeckými syny“ atd. Tato forma kooperace názorně ukazuje, jak potřeba kolektivní činnosti při nedostatku vzájemné důvěry ve společnosti, hledala prostředky uspokojení pod domácími krovem, zachycujíc se zbytků krevního svazku.

Tak se historik-sociolog setká v naší minulosti se zjevy dosti četnými, které projevují rozmanitou pružnost lidské společnosti, její schopnost přizpůsobovati se daným podmínkám a kombinovati pohotové prostředky s potřebami. Právě jsme viděli, jak ze staroruského příbuzenského svazku za působení hospodářské potřeby se vypracovala idea obchodního domu. Ihned uvidíme, jak idea mravního pořádku za působení místních podmínek byla prostředkem, jak ukončit hospodářské potřeby obyvatelstva. Zároveň s křesťanstvím přinesena byla na Rus z východu myšlenka o zřeknutí světa, jako o nejjistější cestě k spasení a o nejobtížnějším činu křesťanství. Tato myšlenka byla přijata ruskou společností tak živě, že ani ne za sto let kijevecký Pečerský klášter prokázal vznešené vzory mnišského hrdinství.

Po třech nebo čtyřech staletích táž myšlenka vedla řady poustevníků do hlubokých lesů se-

verního Závolfí. Ale nesčetné lesní kláštery, jimi tam založené, proti jejich vůli nabyly významu, který neodpovídal duchu foibského a athosského poustevnictví. Původní idea mnišství nepohasla, ale místní potřeby učinily ji složitější zájmy, které z ní přímo nevyplývaly, proměnivše tamní pustinné kláštery dílem v selské farní chrámy a v útulky pro přestárlé lidi z okolního obyvatelstva, dílem v zemědělské a průmyslové obce bez rodin a opěrné body, svého druhu stěhovací stanice selského kolonizačního hnutí.

A tak, opakuji, za poměrné prostoty zřízení naše společnost byla budována po svém za působení místního výběru a vzájemného vztahu podmínek národního života. Zkoumáme-li tyto podmínky v nejčasnější době v poměru k podmínkám působícím v západní Evropě, najdeme také původní pramen obou zvláštností našich dějin, které tak usnadňují studium jejich společenských zjevů. S primitivní kulturní zásobou, náležející všem arijským plemenům a sotva značně rozmnoženou v období stěhování národů, východní Slované hned na prvních svých krocích v hranicích Ruska se octli v zeměpisných a mezinárodních poměrech, které se na-prosto nepodobaly těm, do nichž se o něco dříve dostali jejich arijsší příbuzní, germánská plemena, která počala nové dějiny západní Evropy. Tam kočovný Germán se usazoval prostřed zřícenin, které přímo kladly jeho zvyky a představy z lesů přinesené pod vliv mocné kultury, do středu pokořených jimi Římanů nebo romanisovaných venkovanů padlé říše, kteří se mu stali živými průvodci a vykladači této kultury. Východní Slované naopak spatřili se na neko-

nečné rovině, která svými řekami bránila jim pevně se usaditi, svými lesy a močály jim ztěžovala hospodářské zavedení v nových sídlech, prostřed sousedů, cizích původem a nižších rozvojem, u nichž si nebylo co vypůjčiti a s nimiž se musili neustále potýkati, v zemi neosídlené a nedotčené, jejíž minulost nezanechala příchozím žádná životní přizpůsobení ani kulturní podání, nezanechala ani zřícenin, ale jen nesčetné mohyly v podobě náhrobků, jimiž je poseto stepní i lesní Rusko. Těmito prvotními podmínkami života ruských Slovanů určena byla také poměrná pomalost jejich rozvoje a poměrná prostota jejich společenského složení, ale rovněž i značná svéráznost i tohoto rozvoje i tohoto složení.

Zapamatujme si dobře tento základní okamžik našich dějin: pomůže nám orientovati se hned na počátku cesty, která nám nastává.